

Elżbieta Magiera

Twórcy i propagatorzy wychowania spółdzielczego w Polsce międzywojennej (1918–1939)

Edukacja Humanistyczna nr 1 (30), 45-54

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Elżbieta Magiera
Uniwersytet Szczeciński

TWÓRCY I PROPAGATORZY WYCHOWANIA SPÓŁDZIELCZEGO W POLSCE MIĘDZYWOJENNEJ (1918-1939)

Wstęp

Dorobek teorii i praktyki pedagogicznej Drugiej Rzeczypospolitej zawiera wiele znakomitych rozwiązań edukacyjnych, do których należy zaliczyć wychowanie przez spółdzielczość i kształcenie w zakresie spółdzielczości. Rozkwit spółdzielczości dorosłych, przemiany polityczne, gospodarcze i społeczne w Polsce międzywojennej, rozwój ideologii wychowawczych, teorii i praktyki „Nowego Wychowania” oraz nauk psychologicznych i socjologicznych, podkreślających społeczną funkcję szkoły i wychowania oraz promujących aktywność uczniów, stały się czynnikami wzmacniającymi edukację spółdzielczą. Do procesu wychowania i kształcenia spółdzielczego starano się zaangażować jednostkę we wszystkich etapach życia, począwszy od szkoły powszechnej, a skończywszy na kształceniu dorosłych, odbywającym się w zrzeszeniach spółdzielczych, prowadzących akcje oświatowo-wychowawcze.

Artykuł stanowi próbę spojrzenia na niektórych wybitnych działaczy spółdzielczych, którzy wnieśli znaczący udział w tworzenie teoretycznych i praktycznych podstaw międzywojennej edukacji spółdzielczej. Liczba działaczy spółdzielczych, wśród których można wyróżnić różne kategorie grup: teoretyków i praktyków, organizatorów, kierowników i działaczy szeregowych, seniorów i młodych, była imponująca. Spółdzielczość Drugiej Rzeczypospolitej oparła się na dorobku i ideologii Edwarda Abramowskiego. Franciszek Stefczyk, twórca polskiej spółdzielczości kredytowej, brał udział w organizowaniu polskiego ruchu spółdzielczego po odzyskaniu niepodległości, tworzył Spółdzielczy Instytut Naukowy. Był wielkim autorytetem dla spółdzielców Polski międzywojennej, którego imieniem nazywano instytucje i szkoły spółdzielcze, zwoływano zjazdy i konferencje, fundowano stypendia ku jego czci. Wybitnym działaczem ruchu spółdzielczego, zwłaszcza spółdzielczości spożywców był Romuald Mielczarski, praktyk, dyrektor „Społem” Związku Spółdzielni Spożywców RP. Znanym i szanowanym spółdzielcą, autorem licznych prac teoretycznych w zakresie spółdzielczości był Stanisław Wojciechowski, w latach 1922 – 1926 prezydent RP, następnie dyrektor Spółdzielczego Instytutu Naukowego i wykładowca przedmiotów spółdzielczych w Szkole Głównej Handlowej w Warszawie.

Na terenie spółdzielczości spożywców działał Franciszek Dąbrowski, publicysta i kierownik Wydziału Społeczno-Wychowawczego Związku Spółdzielni Spożywców RP, teoretyk i praktyk oraz wielki propagator spółdzielczości uczniowskiej, dyrektor Gimnazjum Spółdzielczego im. R. Mielczarskiego; Kazimierz Sokołowski, Józef Dominko, Tadeusz Janczyk,

redaktor pisma „Spólnota”. Od 1928 roku w spółdzielczości spożywców działał Stanisław Thugutt, redaktor czasopisma „Społem”, który brał udział w pracach wielu organizacji spółdzielczych i społecznych. W spółdzielczości rolniczej aktywnym działaczem był Zygmunt Chmielewski, inżynier, praktyk i teoretyk spółdzielczości, dyrektor Związku Rewizyjnego Spółdzielni Rolniczych w Warszawie, wykładowca Wyższej Szkoły Handlowej w Warszawie i Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, od 1929 roku kierownik Państwowej Szkoły Spółdzielczości Rolniczej w Nałęczowie, członek Spółdzielczego Instytutu Naukowego.

Do wybitnych przedstawicieli spółdzielczości wiejskiej należał Stanisław Miłkowski, ideolog polskiego agraryzmu i Ignacy Solarz. Wśród znanych działaczy należących do Zjednoczenia Związków Spółdzielni Rolniczych w Warszawie można wymienić Franciszka Dratwę, Tadeusza Kłapkowskiego, Leona Twareckiego, Tadeusza Zakrzewskiego, Piotra Załuskiego i redaktora „Czasopisma Spółdzielni Spożywców” Saturnina Dąbrowskiego. Wśród znaczących nazwisk spółdzielczości rolniczej, skupionej w Unii Związków Spółdzielczych w Polsce, należy wymienić ks. Stanisława Adamskiego, wieloletniego patrona ruchu spółdzielczego w Wielkopolsce i działacza w Poznaniu; Aleksandra Całkosińskiego, Aleksandra Nowakowskiego i Władysława Jennera oraz Włodzimierza Seydlitza. Badania naukowe w zakresie spółdzielczości prowadził Stefan Surzycki, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, jeden ze współzałożycieli Spółdzielczego Instytutu Naukowego i twórca Wyższego Kursu Spółdzielczego przy Uniwersytecie Jagiellońskim. Teorię spółdzielczości rozwijał Aleksander Doliński, profesor Uniwersytetu Lwowskiego i Edward Taylor, profesor Uniwersytetu Poznańskiego oraz docent Tadeusz Kłapkowski. W polski ruch spółdzielczy byli zaangażowani publicyści, pisarze i poeci, między innymi: Maria Dąbrowska, Maria Kownacka, Janusz Korczak, Edward Słoński, Jan Wolski i inni.

Wymienieni działacze polskiego ruchu spółdzielczego lat międzywojennych kooperację traktowali nie tylko w kategoriach ekonomicznych, ale również w kategoriach etycznych i społeczno-wychowawczych, stanowiących formę edukacji formalnej i nieformalnej, obejmującej całe społeczeństwo (dzieci, młodzież i dorosłych), odbywającej się w szkolnictwie polskim Drugiej Rzeczypospolitej¹ oraz w różnych działaniach pozaszkolnych, w środowisku pracy, różnego typu organizacjach, zwłaszcza w zrzeszeniach spółdzielczych oraz poprzez oddziaływanie mediów. Nie jest możliwe przedstawienie w ramach tego artykułu działalności praktycznej i osiągnięć teoretycznych wszystkich wymienionych wyżej zasłużonych teoretyków i praktyków polskiego ruchu spółdzielczego lat międzywojennych, dlatego w dalszej części tej publikacji dokonałam analizy wkładu w wychowanie spółdzielcze trzech charakterystycznych osób: Edwarda Abramowskiego, twórcy koncepcji polskiego kooperatywu; Stanisława Thuguta, praktyka i teoretyka spółdzielczości międzywojennej oraz Marii Dąbrowskiej, wielkiej orędowniczki i popularyzatorce idei kooperatywu.

Edward Abramowski jako twórca koncepcji polskiej spółdzielczości

Edward Abramowski (1868-1918)², jest uważany za jednego z najwybitniejszych polskich myślicieli i działaczy społecznych, twórcę koncepcji polskiego kooperatywu³, którego poglądy miały dużą siłę oddziaływania społecznego na przełomie XIX i XX wieku, jak również

¹ E. Magiera, *Spółdzielczość jako forma edukacji w szkolnictwie polskim Drugiej Rzeczypospolitej (1918-1939)*, Szczecin 2011, ss. 574.

² K. Krzeczowski, *Dzieje życia i twórczości Edwarda Abramowskiego*, Warszawa 1933. Ta część artykułu zawiera nieliczne fragmenty mojego tekstu: E. Magiera, *Edward Abramowski jako twórca koncepcji polskiego kooperatywu*, [w:] *Wybrani twórcy i ich idee pedagogiczne w Drugiej Rzeczypospolitej*, red. W. Andrukowicz, E. Magiera, Szczecin 2012, s. 48-70.

³ Zamiennie używam pojęć: spółdzielczość i kooperatywu, spółdzielnia i kooperatywa.

po odzyskaniu niepodległości oraz w drugiej połowie XX wieku⁴. Jako uczeń francuskiego ekonomisty i socjologa, twórcy koncepcji pankoooperatyżu Charles'a Gide'a, E. Abramowski stał się ojcem polskiej spółdzielczości, dążącej do przebudowy społeczeństwa, opartego na oddolnej samoorganizacji i wychowaniu nowego człowieka⁵. Swoją koncepcję pankoooperatyżmu zaprezentował w pracy „Idee społeczne kooperatyżmu” (Warszawa 1907), w której wyraził zdanie, że spółdzielczość stanie się narzędziem przebudowy społecznej. Koncepcję tę rozwinął w szeregu artykułów publikowanych na łamach „Społem” oraz w pracy „Koooperatywa jako sprawa wyzwolenia ludu pracującego”, wydanej w Warszawie w 1912 roku.

E. Abramowski stał na stanowisku, że tylko ustrój społeczny oparty na zasadach spółdzielczych mógł zaspokoić indywidualne zróżnicowane potrzeby ludzkie, ponieważ „łącząc i organizując ludzi do opanowania życia zbiorowego nie na drodze przymusu, ale na drodze dobrej woli i życiowego interesu – czyni człowieka bardziej przedsiębiorczym, samodzielnym i bogatszym duchowo”⁶. Spółdzielczość w ujęciu E. Abramowskiego była „szkołą nowoczesnej pracy, świadomej potrzeb człowieka, nie zaś goniącej za zyskiem, podejmowanej solidarnie i wyzwalającej uzdolnienia twórcze”⁷. Negując formę państwa, E. Abramowski postulował utworzenie rzeczypospolitej spółdzielczej w drodze ewolucji a nie rewolucji. W spółdzielczości dostrzegał skuteczny środek wychowania, który zmienia osobowość ludzką pod względem moralnym, tworzy nowego człowieka, zdolnego do przeobrażenia społeczeństwa i państwa. To człowiek jest źródłem zjawisk społecznych, co uzasadniał pisząc: „Rodnikiem świata społecznego jest sumienie człowieka, pojęciowość, żyjąca w potrzebach osobistych, uczuciowej i praktycznej naturze”⁸, a życie duchowe społeczeństwa jest rozwinięciem i wynikiem indywidualnych stanów psychicznych poszczególnych ludzi. Każda zmiana dziejowa jest poprzedzona przeobrażeniem się sumienia indywidualnego, które przejawia się w nowych zwyczajach, w nowym sposobie myślenia i postępowania, bo „świat nowy przygotowuje się we wnętrzach dusz ludzkich”⁹.

Podstawą poglądów tego wielkiego humanisty¹⁰ była afirmacja jednostki i jej roli w życiu społecznym, szacunek i wiara w człowieka, w możliwość zmian moralnych, wręcz swoista rewolucja moralna, polegająca na wytworzeniu nowej duszy, „wolnego twórcy, pojmującego życie jako wielki akt braterstwa”¹¹. Istota kooperatyżmu zawierała się więc w rozumieniu życia jako wolnego aktu braterstwa. E. Abramowski traktując spółdzielczość jako ruch społeczno-ekonomiczny i etyczny, widział w niej sposób na naprawę stosunków społecznych, środek zapobiegający poniżeniu moralnemu, rozleniwieniu i egoizmowi. Dlatego zdaniem Abramowskiego podstawę życia społecznego, opartego na idei braterstwa, miały stanowić następujące przykazania spółdzielcy:

1. „Szanuj w każdym człowieka.
2. Czyń wysiłki, by dopomóc słabszemu.

⁴ M. Augustyniak, *Myśl społeczno – filozoficzna Edwarda Abramowskiego*, Olsztyn 2006; U. Dobrzycka, Abramowski, Warszawa 1991; R. Jezierski, *Poglądy etyczne Edwarda Abramowskiego. Studium struktury, genezy i funkcji systemu etycznego*, Poznań 1970; Z. Krawczyk, *Socjologia Edwarda Abramowskiego*, Warszawa 1965; W. Giełżyński, *Edward Abramowski-zwiasztun „Solidarności”*, Londyn 1986; R. Okraska, *Posłowie*, w: E. Abramowski, *Koooperatywa. Polskie korzenie przedsiębiorczości społecznej*, Łódź, 2010, s. 202.

⁵ S. Wojciechowski, *Koooperacja w rozwoju historycznym*, Warszawa 1923, s. 4.

⁶ M. Dąbrowska, *Życie i dzieło Edwarda Abramowskiego*, Warszawa 1925, s. 20.

⁷ E. Abramowski, *Pisma*, Warszawa 1924, t. 1, s. 303.

⁸ E. Abramowski, *Pisma*, Warszawa 1936, t. II, s. 202.

⁹ Tamże, s. 385.

¹⁰ W. Andrukowicz, *Edward Abramowski-wszechstronny i odpowiedzialny humanista*, [w:] *Wybrani twórcy i ich idee pedagogiczne w Drugiej Rzeczypospolitej (1918-1939)*, Szczecin 2012, s. 28-47

¹¹ E. Abramowski, *Idee społeczne kooperatyżmu*, Warszawa 1907, s. 47; E. Abramowski, *Pisma*, t. I, s. 265-276.

3. Oceniaj sprawiedliwie każdą pracę.
4. Krzew cześć dla zdobywcy kultury.
5. Szanuj odmienne poglądy i przez ich poznanie umacniaj własne.
6. Mierz ludzi według ich czynów, a nie według ich słów.
7. Zabiegaj gorliwie o własne sprawy, ale stawiaj powyżej nich dobro ogółu.
8. Wszelkie swe obowiązki spełniaj planowo, gorliwie i przestrzegaj punktualności.
9. Nie szukaj przewagi nad innymi lecz na każdym kroku staraj się pomnożyć dobro powszechne.
10. Mnóż zastępy spółdzielców przez własne oddanie się sprawie, przez własną pracę wytyżoną przez niezmiennie życzliwy stosunek do otoczenia¹².

Stanisław Thugutt jako teoretyk i praktyk wychowania spółdzielczego

Stanisław Thugutt (1873-1941)¹³ był związany z międzywojennym polskim ruchem spółdzielczości spożywców, zrzeszonym w „Społem” Związku Spółdzielni Spożywców Rzeczypospolitej Polskiej. Współpracował z istniejącym od 1906 roku Towarzystwem Kooperatystów, opierającym swoją działalność na założeniach programowych Edwarda Abramowskiego, którego został prezesem w 1932 roku¹⁴. W 1931 roku S. Thugutt został prezesem funkcjonującego od 1919 roku Spółdzielczego Instytutu Naukowego, prowadzącego działalność naukową, wychowawczą i propagatorską w zakresie spółdzielczości. W latach 1935-1939 pełnił funkcję redaktora naczelnego dwutygodnika „Społem”, organu „Społem” Związku Spółdzielni Spożywców RP. W 1936 roku ukazała się jego książka adresowana do środowisk spółdzielczych i do młodzieży, zatytułowana *XXV lat w pracy i walce. Krótka historia Związku „Społem”*, ukazująca historię spółdzielczości spożywców na ziemiach polskich pod zaborami oraz w Polsce Niepodległej.

S. Thugutt podkreślał znaczenie działalności oświatowo-wychowawczej każdej spółdzielni, która była wpisana w zakres jej zadań statutowych. Rozwój społeczno-moralny i kulturalny członków zrzeszeń wynikał z założeń ideowych ruchu spółdzielczego, który nie tylko dążył do podniesienia ekonomicznego, ale również do wychowania całego społeczeństwa w duchu współpracy, współdziałania i wzajemnej pomocy. Z tych założeń wynikała szeroko zakrojona akcja szkoleniowa pracowników zatrudnionych w spółdzielniach, dążąca do podniesienia ich kwalifikacji zawodowych i społeczno-moralnych oraz popularyzująca podstawy ideowe ruchu we wszystkich grupach wiekowych całego społeczeństwa.

S. Thugutt wskazywał na korzyści wynikające z rozwoju ruchu spółdzielczego dla całego narodu¹⁵. W sposób szczególnie uwypuklał oddziaływanie moralne spółdzielczości, polegając na kształtowaniu poczucia obowiązku i odpowiedzialności, wzajemnego zaufania i uczciwości¹⁶. W spółdzielczości widział szkołę wychowania moralnego, patriotycznego i obywatelskiego oraz miejsce przygotowania kadr dla gospodarki narodowej i administracji publicznej¹⁷.

¹² Za: Z. Chmielewski, *Podręcznik spółdzielczości*, Warszawa 1937, s. 45-46.

¹³ Ta część artykułu zawiera nieliczne fragmenty mojego tekstu: E. Magiera, *Stanisław Thugutt o spółdzielczości i wychowaniu (1873-1941)*, [w:] *Z badań nad tradycją polskiej pedagogiki. Wybrani twórcy i ich idee w XIX i XX wieku*, red. W. Andrukowicz, Szczecin, 2013, s. 105-128.

¹⁴ F. Dąbrowski, *Z historii Towarzystwa Kooperatystów w Warszawie*, „Społem” 1931, nr 20, s. 50-51.

¹⁵ S. Thugutt, *Spółdzielczość wychowawczynią*, „Społem” 1931, nr 20; S. Thugutt, *Wybór pism i autobiografia*, Warszawa 1939, s. 317.

¹⁶ S. Thugutt, *Wybór pism i autobiografia*, Warszawa 1939, s. 355.

¹⁷ S. Thugutt, *Rozdmuchać iskrę, która tkwiła w piersi pionierów*, „Spółdzielczość w Szkole” 1981, nr 2, s. 5; S. Thugutt, *Ku lepszemu życiu. Rzecz o spółdzielczości*, Warszawa 1935, s. 29. Por., E. Magiera, *Spółdzielczość Drugiej Rzeczypospolitej jako szkoła demokracji*, w: *Demokracja. Centrum i peryferie. Procesy modernizacji polskiej myśli politycznej XX-XXI wieku*, red. A. Bałaban, J. Faryś, T. Sikorski, P. Sławiński, Szczecin 2008, s. 119-134.

W swoich poglądach opierał się na zasadzie solidaryzmu społecznego, któremu przyświecało hasło obowiązujące w ruchu spółdzielczym: „Jeden za wszystkich, wszyscy za jednego”¹⁸.

Jako wielki rzecznik rozwoju ruchu spółdzielczego w środowiskach wiejskich, S. Thugutt zgodnie ze stanowiskiem agraryzmu wiązał rozwój Polski z rolnictwem i spółdzielczością rolniczą propagowaną i rozwijaną wśród dorosłych mieszkańców wsi oraz dzieci i młodzieży wiejskiej. W działalność ruchu spółdzielczego chętnie angażowała się młodzież wiejska, do której S. Thugutt skierował broszurę zatytułowaną „Listy do młodego przyjaciela”, zawierającą doświadczenia autora, dotyczące życia i pracy¹⁹. W strukturze tej publikacji można wyróżnić siedem rozdziałów, których tytuły stanowią rady i wskazówki rozwijane w tekście. Oto one:

1. Ucz się, abyś nie był wołem roboczym, ale świadomym twórcą nowego życia.
2. Organizuj się, abyś nie był kupą lotnego piasku, lecz tamą przeciwko nawałnicy.
3. Pieniądz niech ci będzie sługą nie panem.
4. Bądź sobą i miej wiarę w siebie.
5. Bądź dobrym i sprawiedliwym i nie ustawaj w walce ze złem.
6. Bądź mężnym, bo droga twoja daleka.
7. Nie zapominaj nigdy o Polsce.

Powyższe przykazania skierowane przez S. Thugutta do młodzieży wiejskiej, odzwierciedlały jego głębokie zaangażowanie w sprawy polskiej wsi jako nierozdzielnej części państwa i społeczeństwa. Dlatego ich autor stał na stanowisku, że należało wszelkimi sposobami rozwijać i kształcić, podnosić poziom życia etycznego i ekonomicznego mieszkańców wsi. Do tych sposobów zaliczył kursy korespondencyjne, świetlice wiejskie, świetlice spółdzielcze, działalność spółdzielni uczniowskich w szkołach wszystkich szczebli kształcenia, których był wielkim propagatorem²⁰. W spółdzielczości szkolnej dostrzegał szansę podniesienia kraju z zacofania gospodarczego i zniszczeń wyniesionych z okresu zaborów i wojny oraz metodę wychowania społecznego, gospodarczego i obywatelskiego przyszłych pokoleń.

Maria Dąbrowska jako propagatorka wychowania spółdzielczego

M. Dąbrowska zainteresowała się kooperacją w czasie pobytu w Belgii, gdzie poznała zasady ruchu spółdzielczego, została członkiem belgijskiej spółdzielni spożywców „Maison du Peuple”, analizowała jej działalność oświatową i wychowawczą oraz wpływ pracy spółdzielczej na postawy jej członków²¹. Belgijskie doświadczenia spółdzielcze opisywała na łamach prasy, wydawanej w kraju²². Wpływ na jej zainteresowanie spółdzielczością wywarło spotkanie E. Abramowskiego i zapoznanie się z jego pracami, któremu zawdzięczała „prawdziwe duchowe zetknięcie się z kooperacją”²³ i ożywienie intelektualne. Spółdzielczość fascynowała przyszłą powieściopisarkę swoją prostotą życia i odniesieniem do czynników ludowych²⁴. Dlatego stała się jej gorącą orędowniczką i propagatorką. Publikując swoje teksty na łamach prasy ludowej i spółdzielczej, opisywała kooperację jako ruch dążący do samodzielności ekonomicznej

¹⁸ S. Thugutt, *Spółdzielczość. Zarys ideologii*, Wydanie II uzupełnione i poszerzone, Warszawa 1934, s. 142.

¹⁹ S. Thugutt, *Listy do młodego przyjaciela*, Lublin 1929, s. 6.

²⁰ S. Thugutt, *Spółdzielczość w szkole*, w: *Encyklopedia wychowania*, red. T. Łempicki, Warszawa 1937, t. III, z. 1, s. 462.

²¹ M. Dąbrowska, *O kilku pionierach polskiej spółdzielczości*, „Młody Spółdzielca” 1946, nr 5, s. 7. Ta część artykułu zawiera nieliczne wyjątki mojego artykułu: E. Magiera, *Maria Dąbrowska (1889-1965) jako propagatorka spółdzielczości w Drugiej Rzeczypospolitej*, [w:] *Kobieta a patriotyzm. Konteksty historyczno-pedagogiczne XVI-XX wiek*, red. E. J. Kryńska, Ł. Kalisz, A. Konopacki, Białystok 2012, s. 329-354.

²² J. Wojciechowska, *Maria Dąbrowska – jej związki ze spółdzielczością*, Warszawa 1984, s. 9-14.

²³ M. Dąbrowska, *Wspomnienie*, „Społem” 1931, nr 20, s. 7-8.

²⁴ M. Dąbrowska, *Ręce w uścisku. Rzecz o spółdzielczości*, Warszawa 1938, s. 13.

ludu, podniesienia jego poziomu życia, świadomości politycznej i oświatowej, wspierający działalność spółek rolniczych, opartych na zasadach współdziałania i wzajemnej pomocy²⁵.

W 1912 roku M. Dąbrowska rozpoczęła współpracę z czasopismem „Społem”²⁶. Zajęła się popularyzacją spółdzielczości i uświadamianiem jej znaczenia oświatowo-wychowawczego, wskazując na konieczność rozwoju intelektualnego i społeczno-moralnego każdego spółdzielcy²⁷. Na prośbę Towarzystwa Kooperatystów napisała dwie broszury: „Finlandia – wzorowy kraj kooperacji” (Warszawa 1913) i „Kooperatyzm we wsi belgijskiej” (Warszawa 1913). Wydane w czasie powstającej spółdzielczości polskiej szczególnie w zaborze rosyjskim, obie książki stały się podstawą organizowania różnych form pracy spółdzielczej. Z działaniami propagatorskimi M. Dąbrowska wychodziła do różnych środowisk, w tym do kobiet, publikując na łamach pisma „Bluszc”²⁸. Uzasadniała korzyści wynikające z przynależności kobiet do ruchu spółdzielczego, pisząc że kobiety zaangażowane w ruch spółdzielczy mogą „nabywać oświatę społeczną, uczyć się organizacji”²⁹. Jej wielkie zaangażowanie w sprawy kobiece, spowodowało, że można ją uznać za pionierkę kobiecego ruchu spółdzielczego, który rozwinął się w okresie międzywojennym i funkcjonował zrzeszony w Lidze Kooperatystek³⁰. Po odzyskaniu niepodległości M. Dąbrowska dostrzegała udział spółdzielczości w integrowaniu ziem polskich i zróżnicowanego, wielonarodowościowego społeczeństwa³¹.

M. Dąbrowska nie zapomniała o młodym pokoleniu, do którego skierowała wydane w 1922 roku opowiadania zatytułowane „Gałąź czereśni”, drukowane wcześniej na łamach czasopisma „Spółnota”, które odegrały ważną rolę w popularyzowaniu zasad kooperacji wśród dzieci i młodzieży³². Publikowała na łamach czasopisma „Młody Spółdzielca”, skierowanego do dzieci i młodzieży, w którym zwracała uwagę na założenia ideowe ruchu spółdzielczego i zgodną z nimi działalność spółdzielni uczniowskich³³. Wyjaśniała dzieciom zasady braterstwa, solidarności i współdziałania, pisząc, że: „Trzy te słowa oznaczają mądrość prawdziwego człowieka, mądrość, której nigdy za wcześnie nie jest się nauczyć”³⁴. Wskazywała uczniom na możliwości współdziałania w szkole i w domu według zasady: „Nikt nikomu nie jest obcy, wszyscy są braćmi, jeden za wszystkich wszyscy za jednego”³⁵.

O aktywności publicystycznej M. Dąbrowskiej świadczy również wydany na początku lat 20. minionego wieku na łamach „Spółnoty” kolejny cykl artykułów poświęcony pracy, który nakładem Związku Polskich Stowarzyszeń Spożywczych ukazał się w formie broszury zatytułowanej „Codzienna praca”, cieszącej się dużym zainteresowaniem społeczeństwa³⁶. Autorka podkreślając znaczenie codziennej, rzetelnie wykonywanej pracy, pisała, że „każdą robotę trzeba zrobić tak, żeby w danych warunkach nie można jej było zrobić lepiej”³⁷. Do-

²⁵ C. Świetlicki, *Wieś polska w publicystyce prasowej Marii Dąbrowskiej w latach 1910-1920*, „Dzieje Najnowsze” 2001, nr 2, s. 35-46.

²⁶ M. Dąbrowska, *O kilku pionierach spółdzielczości*, „Młody Spółdzielca” 1946, nr 5, s. 8-10.

²⁷ M. Dąbrowska, *Przyszłość kooperacji*, „Społem” 1913, nr 11, s. 1-2; M. Dąbrowska, *Idźmy wzwyż i nie lękajmy się trudności*, „Społem” 1913, nr 14, s. 6-7.

²⁸ M. Dąbrowska, *Rola kobiety w kooperatyzmie*, „Bluszc” 1913, nr 37, s. 408-409, nr 38, s. 420.

²⁹ M. Dąbrowska, *O zrzeszaniu się kobiet*, „Społem” 1914, nr 14.

³⁰ M. Dąbrowska, *Kobieta w ruchu spółdzielczym*, [w:] Kalendarz „Społem” na rok 1919, Warszawa 1918, s. 55.

³¹ M. Dąbrowska, *O zjednoczonej Polsce, jej mieszkańcach i gospodarstwie*, Warszawa 1919, s. 110. Por., M. Dąbrowska, *Dzieje naszej ojczyzny*, Warszawa 1918.

³² Z. Szmytrowska - Adamczykowa, *Maria Dąbrowska: pisarstwo dla młodzieży*, Katowice 1979; M. Knothe, *„Opowiadania” Marii Dąbrowskiej*, Warszawa 1980.

³³ M. Dąbrowska, *Wytwórczość spółdzielcza*, „Młody Spółdzielca” 1937, nr 7, s. 4-6.

³⁴ Tamże.

³⁵ Tamże, s. 3.

³⁶ J. Wojciechowska, *Maria Dąbrowska i jej związki ze spółdzielczością*, s. 46-47.

³⁷ M. Dąbrowska, *Codzienna praca*, Warszawa 1924, s. 27.

konując nobilitacji pracy, pojmowała ją nie tylko w kategoriach ekonomicznych i społecznych, ale również w kategoriach moralnych. Z tego względu sformułowała „alfabet pracy”, zawierający założenia etyczne, którymi powinien się kierować każdy pracownik³⁸. Ostatnia jej publikacja lat międzywojennych nosząca tytuł „Ręce w uścisku. Rzecz o spółdzielczości” stanowiła rozrachunek z ruchem spółdzielczym i jego dorobkiem³⁹. W jej pracy literackiej również można dostrzec nurt związany z kooperacją w poglądach jednej z bohaterek „Nocy i dni” – Agnieszki Niechciców⁴⁰.

Zakończenie

Spółdzielczość jako jeden z megatrendów społeczno-gospodarczych rozwinęła się w Europie Zachodniej i przeniosła się na ziemie polskie pod zaborami w połowie XIX wieku. Bogata plejada osób zaangażowanych w rozwój polskiego ruchu spółdzielczego na początku XX wieku i w okresie międzywojennym, propagatorów wychowania spółdzielczego, starała się zwrócić uwagę na społeczno-wychowawcze i kulturalne znaczenie kooperacji. Dostrzegano w niej bowiem możliwości rozwoju współpracy, współdziałania i wzajemnej pomocy, rozbudzania świadomości społecznej, solidarności i samorządności, na których opierała się praca w zrzeszeniach spółdzielczych, mająca doprowadzić do powstania nowego typu człowieka społecznego i dobrego obywatela. W ten sposób spółdzielczość stawała się szkołą życia społecznego i przyczyniała się do kształtowania nowego, lepszego społeczeństwa, w którym człowiek stawał się aktywnym podmiotem, uczącym się żyć i pracować odpowiedzialnie oraz próbować tworzyć społeczeństwo obywatelskie.

Lata 1918-1939 były okresem rozwoju spółdzielczości polskiej, u podstaw której leżała koncepcja Edwarda Abramowskiego, spopularyzowana i rozwinięta przez jego naśladowców i kontynuatorów, wielu teoretyków i praktyków polskiego ruchu spółdzielczego. W polskiej historii E. Abramowski jest uważany za wielkiego humanistę, promotora ruchu spółdzielczego, opartego na samopomocy, w którym znajdowały swoje miejsce wszystkie grupy społeczne. Znaczący wpływ na życie społeczno – gospodarcze Drugiej Rzeczypospolitej wywarł S. Thugutt, działacz ruchu spółdzielczego, polityk, pisarz i publicysta, działacz ruchu ludowego, krajoznawczego i nauczycielskiego. U podstaw jego poglądów społeczno-pedagogicznych leżały założenia ideologiczne ruchu spółdzielczego, opartego na zasadach sprawiedliwości społecznej: równości, demokratyzmu, dobrowolności i solidarności, współpracy, współdziałania i wzajemnej pomocy, w których dostrzegał wartości wychowawcze, kulturalne i oświatowe. Jego bogaty dorobek pisarski zmierzał do upowszechnienia idei spółdzielczości wśród dzieci i młodzieży oraz oparcia wychowania na wartościach spółdzielczych. Podobnie Maria Dąbrowska jako zaangażowana i oddana propagatorka spółdzielczości, oprócz wartości

³⁸ „Alfabet pracy” M. Dąbrowskiej zawierał następujące wskazania: 1) Nie spóźniaj się do pracy i nie zwlekaj z jej rozpoczęciem. 2) Utrzymuj w należyтым porządku narzędzia i materiały pracy. 3) Wystrzegaj się prac zaległych. Nigdy nie odkładaj na potem. 4) Dbaj o to, aby miejsce twojej pracy wyglądało czysto i ładnie (...). 5) Zachowaj w pracy spokój (...). 6) Każdą robotę wykonaj tak, żeby w danych warunkach nie można jej było zrobić lepiej (...). 7) Uważaj każdą podejmowaną robotę za możliwą do wykonania. Nie bój się roboty i wierz w jej pożytek i powodzenie. 8) Nie szukaj nigdy argumentów na usprawiedliwienie, tego coś źle zrobił albo czegoś zaniedbał wykonać. Po prostu napraw zło. 9) Nigdy nie obrażaj się nie podejrzewaj, nie upatruj wszędzie intryg i sam ich nie knuj między współtowarzyszami pracy (...). 10) Nie traktuj pracy jako sposobności do zrobienia dobrego interesu, wywyższania się, zrobienia kariery (...). 11) Pracuj prędko. Zdążaj na czas. 12) Bądź w każdej pracy twórczym człowiekiem (M. Dąbrowska, *Codzienna praca*, s. 50-51).

³⁹ M. Dąbrowska, *Ręce w uścisku. Rzecz o spółdzielczości*, Warszawa 1939, s. 7.

⁴⁰ F. Dąbrowski, *Maria Dąbrowska. Ręce w uścisku – rzecz o spółdzielczości*, „Przewodnik Pracy Społecznej” 1938/9, nr 1-2, s. 54-56.

ekonomicznych, dostrzegą w niej równoległe walory społeczno-wychowawcze i oświatowe.

W społeczeństwie globalnym początku XXI wieku idea spółdzielczości zapoczątkowana przez pionierów europejskich i polskich przetrwała, ponieważ jej założenia, są ponadczasowe i ponadustrojowe. Kooperacja, wzajemna pomoc, współpraca i współdziałanie różnych grup społecznych coraz bardziej stają się konieczne we współczesnych społeczeństwach, charakteryzujących się różnorodnością społeczną i wielokulturowością. Podstawy teoretyczne kooperacji mogą stanowić źródło odniesień w dyskusji nad społeczeństwem obywatelskim i dążeniami do demokratyzacji i uspołecznienia życia.

Bibliografia

- Abramowski E., *Idee społeczne kooperatyizmu*, Warszawa 1907.
- Abramowski E., *Pisma*, Warszawa 1924, t. I.
- Abramowski E., *Pisma*, Warszawa 1936, t. II.
- Augustyniak M., *Mysł społeczno – filozoficzna Edwarda Abramowskiego*, Olsztyn 2006.
- Chmielewski Z., *Podręcznik spółdzielczości*, Warszawa 1937.
- Dąbrowska M., *Codzienna praca*, Warszawa 1924.
- Dąbrowska M., *Dzieje naszej ojczyzny*, Warszawa 1918.
- Dąbrowska M., *Idźmy wzwyż i nie lękajmy się trudności*, „Społem” 1913, nr 14.
- Dąbrowska M., *Kobieta w ruchu spółdzielczym*, [w:] Kalendarz „Społem” na rok 1919, Warszawa 1918.
- Dąbrowska M., *O kilku pionierach polskiej spółdzielczości*, „Młody Spółdzielca” 1946, nr 5.
- Dąbrowska M., *O kilku pionierach spółdzielczości*, „Młody Spółdzielca” 1946, nr 5.
- Dąbrowska M., *O zjednoczonej Polsce, jej mieszkańcach i gospodarstwie*, Warszawa 1919.
- Dąbrowska M., *O zrzeszaniu się kobiet*, „Społem” 1914, nr 14.
- Dąbrowska M., *Przyszłość kooperacji*, „Społem” 1913, nr 11.
- Dąbrowska M., *Ręce w uścisku. Rzecz o spółdzielczości*, Warszawa 1938.
- Dąbrowska M., *Rola kobiety w kooperatyzmie*, „Bluszcz” 1913, nr 37.
- Dąbrowska M., *Wspomnienie*, „Społem” 1931, nr 20.
- Dąbrowska M., *Wytwórczość spółdzielcza*, „Młody Spółdzielca” 1937, nr 7.
- Dąbrowska M., *Życie i dzieło Edwarda Abramowskiego*, Warszawa 1925.
- Dąbrowski F., *Z historii Towarzystwa Kooperatystów w Warszawie*, „Społem” 1931, nr 20.
- Dobrzycka U., *Abramowski*, Warszawa 1991.
- Giełżyński W., *Edward Abramowski-zwiastun „Solidarności”*, Londyn 1986.
- Jezierski R., *Poglądy etyczne Edwarda Abramowskiego. Studium struktury, genezy i funkcji systemu etycznego*, Poznań 1970.
- Knothe M., *„Opowiadania” Marii Dąbrowskiej*, Warszawa 1980.
- Krawczyk Z., *Socjologia Edwarda Abramowskiego*, Warszawa 1965.
- Krzeczkowski K., *Dzieje życia i twórczości Edwarda Abramowskiego*, Warszawa 1933.
- Magiera E., *Edward Abramowski jako twórca koncepcji polskiego kooperatyizmu*, [w:] *Wybrani twórcy i ich idee pedagogiczne w Drugiej Rzeczypospolitej*, red. W. Andrukowicz, E. Magiera, Szczecin 2012.
- Magiera E., *Maria Dąbrowska (1889-1965) jako propagatorka spółdzielczości w Drugiej Rzeczypospolitej*, [w:] *Kobieta a patriotyzm. Konteksty historyczno – pedagogiczne XVI-XX wiek*, red. E. J. Kryńska, Ł. Kalisz, A. Konopacki, Białystok 2012.
- Magiera E., *Spółdzielczość jako forma edukacji w szkolnictwie polskim Drugiej Rzeczypospolitej (1918-1939)*, Szczecin 2011.

- Magiera E., *Stanisław Thugutt o spółdzielczości i wychowaniu (1873-1941)*, [w:] *Z badań nad tradycją polskiej pedagogiki. Wybrani twórcy i ich idee w XIX i XX wieku*, red. W. An-drukowicz, Szczecin, 2013.
- Okraska R., *Posłowie*, w: E. Abramowski, *Kooperatywa. Polskie korzenie przedsiębiorczości społecznej*, Łódź, 2010.
- Szmytrowska-Adamczykowa Z., *Maria Dąbrowska: pisarstwo dla młodzieży*, Katowice 1979.
- Świetlicki C., *Więć polska w publicystyce prasowej Marii Dąbrowskiej w latach 1910-1920*, „Dzieje Najnowsze” 2001, nr 2.
- Thugutt S., *Ku lepszemu życiu. Rzecz o spółdzielczości*, Warszawa 1935.
- Thugutt S., *Listy do młodego przyjaciela*, Lublin 1929.
- Thugutt S., *Rozdmuchać iskrę, która tkwiła w piersi pionierów*, „Spółdzielczość w Szkole” 1981.
- Thugutt S., *Spółdzielczość w szkole*, w: *Encyklopedia wychowania*, red. T. Łempicki, Warszawa 1937, t. III, z. 1.
- Thugutt S., *Spółdzielczość wychowawczynią*, „Społem” 1931, nr 20.
- Thugutt S., *Spółdzielczość. Zarys ideologii*, Wydanie II uzupełnione i poszerzone, Warszawa 1934.
- Thugutt S., *Wybór pism i autobiografia*, Warszawa 1939.
- Wojciechowska J., *Maria Dąbrowska i jej związki ze spółdzielczością*, Warszawa 1984.
- Wojciechowski S., *Kooperacja w rozwoju historycznym*, Warszawa 1923.

Elżbieta Magiera

Twórcy i propagatorzy wychowania spółdzielczego w Polsce międzywojennej (1918-1939)

Osiągnięcia teorii i praktyki pedagogicznej Drugiej Rzeczypospolitej zawierają wiele znakomitych rozwiązań edukacyjnych, do których należy zaliczyć edukację w zakresie spółdzielczości. Artykuł stanowi próbę analizy dorobku niektórych wybitnych działaczy spółdzielczych, którzy wnieśli znaczący udział w tworzenie teoretycznych i praktycznych podstaw międzywojennej edukacji spółdzielczej. Liczba działaczy spółdzielczych, wśród których można wyróżnić różne kategorie grup: teoretyków i praktyków, organizatorów, kierowników i działaczy szeregowych, seniorów i młodych, była imponująca. Działacze polskiego ruchu spółdzielczego lat międzywojennych spółdzielczość traktowali nie tylko w kategoriach ekonomicznych, ale również w kategoriach etycznych i społeczno – wychowawczych. W artykule skupiłam się na przedstawieniu Edwarda Abramowskiego Stanisława Thugutta i Marii Dąbrowskiej oraz ich udziału w tworzeniu teorii i praktyki wychowania spółdzielczego w okresie międzywojennym.

Słowa kluczowe: edukacja w Polsce międzywojennej, polski ruch spółdzielczy, edukacja spółdzielcza, propagatorzy wychowania spółdzielczego

The creators and the propagators of cooperative education in interwar Poland (1918-1939)

The achievements of the theory and practice of teaching in the Second Republic contain many excellent educational solutions, which include cooperative education. This article is an attempt of analysis of some of the outstanding achievements of cooperative activists who have made a significant contribution to the development of theoretical and practical basis of the cooperative education in the interwar period. The number of cooperative activists, among which one can distinguish different categories of groups: theoreticians and practitioners, organizers, managers and ordinary members, seniors and youth, was impressive. The activists of Polish cooperative movement in the interwar period treated

cooperation not only in economic but also in ethical and socio – educational terms. In this article I focused on the presentation of Edward Abramowski, Stanisław Thugutt and Maria Dąbrowska and their role in the creation of the theory and practice of cooperative education in the interwar period.

Key words: education in interwar Poland, polish cooperative movement, cooperative education, the propagators of cooperative education

Tłumaczyła Magdalena Magiera